

Александар Лома

ЈЕДНО ИШЧЕЗЛО ВАЉЕВСКО СЕЛО

И у ваљевском крају, као и другде, села су у прошлости настајала и нестајала, мењајући место и име. Та појава очитује се већ у поређењу докумената из XVIII и XIX века са данашњим стањем, а откада - додуше преспоро и у незадовољавајућем виду - научној јавности постаје доступна топографска грађа турских пописа овог дела Србије из XV-XVI века,¹ поред сазнања да су многа данашња села знатно старија него што се претпостављало и да су постојала још у рано доба турске владавине, суочавамо се са мноштвом ондашњих села којих данас под тим именом нема. Неке од тих топонима можемо поуздано лоцирати, јер су се очували као имена заселака, брда, потока, извора, потеса и других топографских објеката у данашњим селима. Није, међутим, мало имена која су у међувремену нестајала без трага, и не могу се убицирати на терену, па чак ни ваљано прочитати, с обзиром на непрецизност турских записа, који најчешће изискују проверу на основу постојећих или у другим изворима потврђених именских облика. Јединствен случај представља једно село, чије име није уопште

1 Извесне историјско-географске податке о ваљевском крају црпене из турских извора тога времена налазимо у књигама Олге Зиројевић: "Турско војно уређење у Србији 1459-1683" (=Посебна издања Историјског института књ. 18), Београд 1974. и "Цркве и манастири на подручју Пећке Патријаршије до 1683. године", Бгд. 1984, као и у А. Аличић: "Турски катастарски пописи неких подручја западне Србије. XV и XVI век" I-III, Чачак 1984-85. Те информације су међутим оскудне и више узгредне. До данас није издат ни у целини нити бар у већем изводу ниједан турски попис Ваљевске нахије, премда они чине саставни део дефтера који се, фотокопирани, налазе у поседу наших оријенталиста и одакле су већ објављени пописи многих других, међу њима и свих околних делова Србије. Са таквих фотокопија прочитале су ми др. Душанка Бојанић 1984. и мр. Ема Миљковић 1993. имена ваљевских села пописаних 1528-9, 1536. и 1560, уз моју сарадњу при идентификацији записа са садашњих топонима. Захвалност коју дугујем поменутиим колегиницама за несебичну помоћ никако не значи и њихову одговорност за поједине моје интерпретације те, ипак још доста сирове грађе, каквих ће се наћи и у овом раду.

познато у аутентичном, српском облику, али се поред турских дефтера из XVI в. бележи и у аустријским изворима из времена окупације Србије 1718-1737, тако да су квантитет и квалитет података који нам стоје на располагању довољни да упоредивши међусомно све помене овог села утврдимо где се оно приближно налазило и како му је име тачно гласило.

Идући хронолошким редом, први помен је из 1516. у дефтеру ужичке нахије, где издавач чита: "тимар кнеза Милошка: село *Хрепуње* изван дефтера, припада Ваљеву и кази Ужице. Влашко је село и одржава се пазар. Тржна такса споменутог села 1500."² Свакако је исто "село *Преполје (сиц!)*, припада Ваљеву. У њему се одржава пазар. Приход 1500" у попису из 1523, такође у нахији Ужице.³ И у следећим пописима село је уписано под Ужицем: 1525. као *Хрепуње*⁴ и после 1528. као *Храпуње* између Доње Биоске и Сече Реке, уз назнаку да "припада Ужицу"⁵; за разлику од претходних, ова два дефтера бележе и сеоска домаћинства, први 4, други 5, као и дажбине. Прва два домаћина, Богдан, Степанов син, примићур и Димитрије, син Степана (очито браћа), иста су у оба случаја, што не оставља места сумњи да је реч о истом селу. У познијим пописима ужичке нахије које је објавио Аличичић овог села нема, и изгледа да се оно надаље бележило под ваљевском нахијом, где ми је у дефтеру из 1536. др Бојанић прочитала бр. 20 *Рапуње* или *Прапуње* (дакле вероватно *Храпуње*, с обзиром на оно што је горе речено о замени *п-х-*, а у дефтеру из 1560. мр. Миљковић чита као 184. село *хгбwnæ* (*б* често стоји за *р* коме су изостављени дијакритици; просто *н* може имати и вредност *њ*), између Пошара (?) и "Вишевца" (?), иза кога следе Бачевци.⁶

После шесте деценије XVI века и кроз сео XVII век немамо података о овоме селу, али можемо засигурно узети да је у том раздобљу постојало, јер се његово име поново јавља у аустријским пописима из доба окупације Србије 1718-1738, само сада без почетног *н-*, које се у

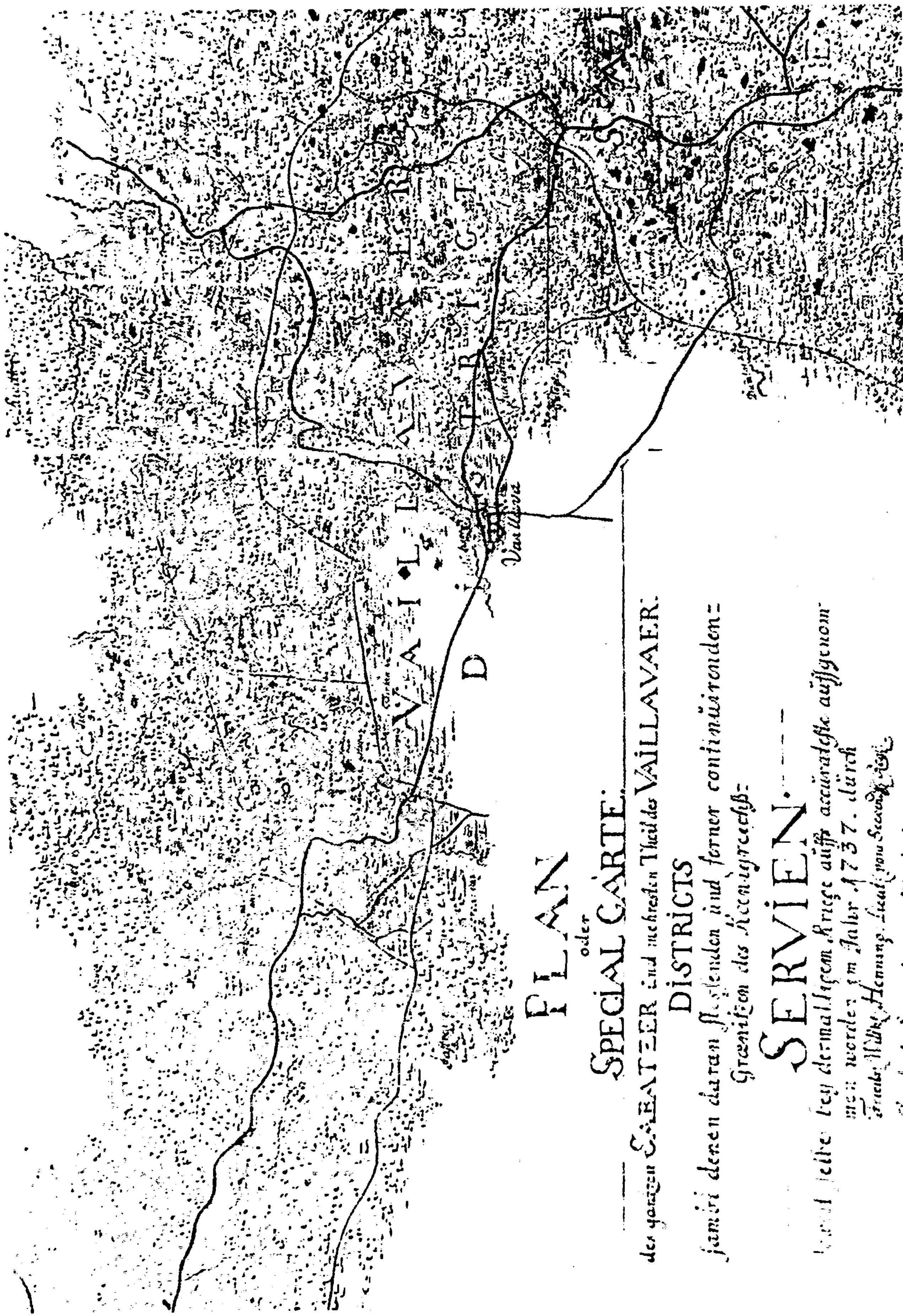
2 Аличичић *оп. цит.* I 352.

3 Ид. II 25. Почетно *п-* и *х-* у арапској графици могу се побркати, особито при читању са умањених форокопија, у шта сам се осведочио у случају нашег Ребеља, чије ми је име у попису из 1560. др Душанка Бојанић прочитала "Пребил", али је приликом провере мр. Ема Миљковић на моју сугестију потврдила да се може читати *хгбуl* = Хребель; даље је издавач, повучен аналогичном топонима *Пр(иј)еполје*, заменио *н* за *л* (основна разлика је у дужини усправне црте), док се колебање *о/у* своди на чињеницу да се оба ова гласа, а такође и *в*, у арапском предају истим знаком (у латиничној транскрипцији *w*).

4 Ид. I 610.

5 Ид. II 358.

6 У истом дефтеру могу се још упоредити записи бр. 20 *хгwbwwwæ* = Робаје? и 242 *хг*wwwупа/хг*wуnæ* (транслитерације мр Миљковић, где * означава неодређено слово без дијакритика, које се може читати *ц, б, т, н, ј*; др Бојанић чита исти запис *Хрбовина*, 2. име *Хребојна/Хребојно*), дан. вероватно *Рговина*, вис у Вртиглавама, чије име у дефтерима, бар за сада, није прочитано.

FLAN

oder

SPECIAL GÄRTE

des ganzen SÄBATEER und mehesten Theil des VAILLAVAER

DISTRICTS

samti denen daran stehenden und ferner continüirlichen

Grenzen des Königreichs:

SERVIEN

1737

bey demselben Kriege aufs accuratste auffgenom-

men worden im Jahr 1737. durch

Freih. H. Henning, Licent. von Secunda Class.

међувремену и у овдашњим говорима изгубило. У Најперговом списку села ваљевског дистрикта насталом 1719. читамо *Ropin* као прво у групи села коју поред њега чине Дивци, Лозница, Кланица и Лукавац.⁷ Следећи помен је у извештају о уређењу милиције у Србији под аустријском влашћу 1728/9. год.: "Шеста компанија је Осеченица на падинама високе планине Црне Горе, а лежи делом у ваљевском, делом у палешком дистрикту. Због погодности терена добила је од раније поменуте ваљевске компаније село Мратишић са тамошњим људством. Одраније је пак поседовала села *Ропун*, Осеченицу, Влајковце (=Горњи Лајковац) и Планиницу, и истовремено држала четири чардака подигнута на њиховим границама - Крчмар, Осеченицу, Брезје (=Брежђе) и Планиницу.⁸ Са овим податком се слаже чињеница да у списку хајдучких села (*Hauckendorfer*) од 1. фебруара 1737 иза Осеченице, Крчмара, Планинице и Влајковаца налазимо село *Rarunia* са 8 кућа; још се напомиње да је удаљено 4 сата од Ваљева (уп. податке о раздаљини за друга села: Крчмар 3, Планиница 5, Горњи Лајковац 4 и по сата).⁹ Из исте године имамо и једини картографски запис нашег топонима, на "плану или специјалној карти целог Шабачког и већег дела Ваљевског дистрикта заједно са границом Краљевине Србије која их омеђује и даље се наставља, у мери у којој је то током садашњег рата што је могао тачније снимити год. 1737. поручник Фридрих Вилхелм Хенинг".¹⁰ На Хенинговој карти, на којој је север доле а југ горе, убележено је село *Rarunia* лево изнад, а то значи југоисточно од Крчмара. Тиме се само потврђују претходна два извора, према којима се ово село налазило у Горњој Колубари, у низу хајдучких села размештених уосоју Маљена,

7 Д. Пантелић у Споменику САН 96/1948, стр. 27.

8 Die sechste Compag(ni)e ist Oschezeniza an den hohen Geburg Czernagora, und liget zum Theill in Vajlovaer, theills in Pallescher District. Hatte wegen Bekhemmigheit (=Bequemlichkeit) des Terrains von der vorbenannten Vajlovaer Compag(ni)e das dorf Mratasick mit denen darin befind(lich)en Leuthen empfangen. Vorhin aber die Dorfstellen Ropun, Oschezeniza, Vlaigoffzku und Planiniza possediret, zugleich auch die an denen Granizen aufgestellte vier Tschartacken - Kertschmar, Oschezenica, Presie und Planiniza in ihrer Verwahrung gehabt, mit welcher es auch seine Bewandtnis zu haben. - Текст наведен по С. Пецињачком у Зборнику радова Народног музеја 7, Чачак 1976, стр. 169, уз неколико ситних интервенција. Наш превод разликује се од онога који издавач даје на стр. 179 пре свега у идентификацији наведених села, а осим тога у још пар (небитних) детаља.

9 J. Langer: "Serbien unter der kaiserlichen Regierung (=Mittheilungen des k.k. Kriegsarchivs, Neue Folge, Bd. III) Wien 1889, стр. 245.

10 Plan oder Special Carte des ganzen Sabatzer und mehresten Teil des Vaillavaer Districts sambt denen daran sto&enden und ferner continuierenden Graenitzen des Koenigreichs Servien, soweit selbe bei dermahligen Kriege aufs accurateste auffgenommen worden im Jahr 1737 durch Fridrich Willhelm Henning, Lieut. vom Seckend. Reg. - Оригинал ове карте налази се у бечком Архиву, а ја сам љубазношћу директора Завода за заштиту споменика културе у Ваљеву г. Тихомира Дражића користио фотоконију која се налази у Заводу, начињену са снимка у поседу г. Велибора-Берка Савића. Иако копија са копије, овај докуменат веома је читак и садржи велики број драгоцених података за историјску географију овог дела Србије.

уз границу према ужичкој нахији (на ову последњу околност указивала би већ и чињеница да га турски пописивачи 1516-36. увршћују у ужичке дефтере).

Након поновног пада Србије под турску власт наше село се више не помиње; не налазимо му трага у доцније писаним изворима, а ни данас на терену.¹¹ У последњој години свог документованог постојања - 1737., дакле у предвечерје турске реокупације, било је то село средње величине, са 8 хајдучких кућа, дакле осетно мање од Осеченице (20), али више од Крчмара и Планинице (по 6) и Горњег Лајковца (7). Поставља се начелно питање, да ли је ово село нестало тако што је трајно опустело, или се преименовало и сад постоји под другим именом као засебно село или заселак неког од околних села? Од села у потпланинском појасу јужно од Ваљева, Бачевци, Мратишић, Осеченица, Крчмар, Г. Лајковац, Планиница и Струганик помињу се од XVI века, а Голубац и Брежђе (Брезје) јављају се у првој половини XVIII столећа; ниједно се не може поистоветити са нашим селом, јер га турска и аустријска администрација од њих разликују. Једино се Буковац не појављује све до почетка XIX века.¹² Но чини се доста вероватним да ово село фигурира у турским пописима XVI века под ранијим именом *Богишинци*, које се чува у данашњем називу извора у Буковцу *Богишинац*. Тако, ако је проблем приближне убикације нашег села решен, питање његове тачне локације остаје отворено све док се не нађе, а ја се надам да ће се ипак наћи, нека топономастичка спона било са садашњим теренским стањем било са неким новим српским записом. Нама пак преостаје још да се позабавимо тачним обликом његовог имена.

Колебање у читању почетног слова у турским записима XVI века између *п-* и *х-* недвосмислено се решава у корист *х-*, не само зато што читања са *х-* преовлађују, него и због околности да се топоним у XVIII в. бележи без овога почетног гласа, а у том међураздобљу историјског развоја српског језика само је *х-* испадало, док се *п-* у сва времена чувало. Већа је дилема око самогласника у првом слогу. У турским записима час се чита *а*, час *е*; у аустријским, алтернира *а* и *о*. Треба знати да арапска графија по правилу не бележи вокал *е*, већ његова појава у транскрипцији значи да у оригиналу између два сугласника

11 Током 1976-8. обишао сам већи део поменутог подручја (села Крчмар, Осеченицу, Мратишић, Пријездић, Буковац, Голубац, Брежђе, Горњи Лајковац) бележећи за Ономастички одбор САНУ комплетну микротопонимијску грађу, али нисам нашао ниједно име које би се дало повезати са овим историјским топонимом. Једино што донекле личи је Репино Бр(до) које бележи војна карта 1:50.000 израђена на основу премера 1925, допуњена 1957, секција Ваљево 4, између Планинице и Ба, по та могућност идентификације чини се одвише проблематична и у језичком и у географском погледу.

12 Први помен којим располажемо је у харачком дефтеру из 1818. који је Вук објавио у "Даници" са 1827 стр. 62.

није назначен никакав самогласник. У том случају најчешћа попуна је заиста *e*, али се изостављају и други кратки самогласници, посебно *a*. Тако нема заправо никаквог суштинског разлижења између записа из 1516, 1523, 1525. и 1560. (за који једино располажемо прецизном транслитерацијом *xrbwnæ*) и оних у дефтерима из времена после 1528. и из 1536; као и у овим другима, и у оним првим записима треба читати *a*, само што је оно овде и написано, а тамо је, будући кратко, изостављено и ваља га допунити. У светлу овог закључка, треба узети две аустријске потврде топонима из 1737. са *a* као поузданије од оних из 1719. и 1728-9. са *o*, тим пре што је у ова два последња случаја и завршетак имена окрњен (*Rorun*).¹³ Дилема *-o-* или *-u-* у другом слогу постоји само код турских графија које ова два гласа не разликују, но аустријски записи сви имају *u* и недвосмислено пресућују у његову корист. Мекоћа *њ* негде је назначена групом *nu*, *ni*, а негде просто *n*, но нема сумње да у овом другом случају имамо посла са мање брижљивом предајом страног имена него у првом. Што се тиче завршног гласа и рода топонима, у турским записима се на крају речи и *-a* и *-e* бележе на исти начин (у нашој транслитерацији *-æ*), тако да је опредељивање за *-уње* или *-уња* сасвим произвољно и обе могућности су подједнако присутне. Стога пресудан значај имају два најпознија записа из 1737: *Ra(p)unia*, где је *-a* недвосмислено. Из свих ових разматрања проистиче као прецизан облик нашег топонима у XVI веку *Храпуња*, у XVIII *Рапуња*. Посреди је старо словенско назвање *Храпуња* (*vrsv*) 'Храпуново село'. Лично име 'Храпун по пореклу је надимак, са аналогиијама у рус. *храпун* 'човек који хрче у сну' и у чеш. *chrároun*, дијал. *chrároun*, погрдан назив за сељака, провинцијалца, словач *chrároun* 'неотесанко'. Руска реч је сигурно изведена од прасл. глагола 'храпати' 'хрипати, промукло, грубо говорити, хркати', а чешка и словачка можда исто одатле, а можда од прасл. придева 'хорп-' '(х)рапав'. Придевско образовање посесивним суфиксом *-jъ*, у женском роду *-ja* *Храпун+ja* > *Храпуња* (уп. у ваљевском крају *Степања*, *Ловања*) веома је старинско и указује да је овај топоним настао још много пре него што је, почетком XVI века, први пут забележен. Тако он за нас значи не само допуну на историјско-географској карти ваљевског краја, него и вредан податак за језичку историју овог дела Србије.

¹³ У аустријским графијама наших имена *o* уместо *a* није ретко, било да се ради о погрешном читању писаног слова, било о утицају немачког изговора, уп. на фон Епшелвицовой карти из 1718. *Bostrick*=Паштрић, *Rockary*=Ракари, *Jablonick*=Јабланик итд

Једно нестало село у ваљевском крају

(Резиме)

Овај чланак говори о селу које гравитира Ваљеву, чије име постоји у различитим облицима у турским катастрима из 16. века, као и у више докумената који потичу из аустријске документације у Србији 1718-1739, али не и у неком српском извору; после поновне турске окупације земље мора да је нестало не остављајући трага ни у топонимији краја ни у сећању народа. Било је ипак могуће реконструисати облик његовог оригиналног имена - Храпуње (архаичан словенски посесив), као и да се оно претпостави, ослањајући се на картографске показатеље и локацију на југу Ваљева.

A disappeared village in the region of Valjevo

(Summary)

The article is about a village which gravitates toward Valjevo, the name of which existed in various forms in Turkish cadastres from the 16th century, as well as in several documents which originate from the Austrian administration in Serbia 1718-1739. but not in any Serbian sources. It must have disappeared after the Turkish reoccupation of the country without leaving any trail neither in toponym of the region nor in people's memory. Nevertheless, it was possible to reconstruct the form of its original name - Hrapunje (archaic Slavic Possessive case), as well as to assume it, relying upon the cartographic indicators and location at the south of Valjevo.

Un village de la region de Valjevo disparu

(resume)

L'article present traite d'un village gravitant a Valjevo dont le nom figure, sous les formes variees, dans les cadastres turcs du XVIe siecle, ainsi que dans plusieurs documents provenant de l'administration aztrichienne en Serbie 1718-1739, mais jamais dans une source serbe; apres la reocupation turque du pays il doit avoir disparu, ne laissant pas de trace ni dans la toponymie de la region, ni dans la memoire du peuple. Il etait toutefois possible de resonstruire sa forme de nom originelle *Hrapunje* (un possesif slave archaique), ainsi que d'en proposer, en s'appuyant sur une indice cartographi-que, une localisation approximative au Sud de Valjevo.